

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE SANSÜR YASAĞI(*)

Prof. Dr. Özkan Tikveş

ANLATIM DÜZENİ

Giriş

- I — Basın araçlarının basın hürriyetini sınırlaması
- II — Basın üzerindeki siyasi sınırlamalar
 - A — Genel olarak
 - B — Türkiye’de
 - a) Osmanlı İmparatorluğunda
 - b) Türkiye Cumhuriyetinde

Sonuç

Giriş

24 Temmuz, ülkemizde basın sansürünün kaldırılışının yıldönümüdür.

Çünkü, 24 Temmuz 1908 tarihinde, Anayasa’nın (Kanun-u Esasi’nin) yürürlüğe ilişkin *Hattı Hümayun*’un ilanı üzerine, zamanın gazetecileri, artık yazılarını *sansür*’e göndermemeyi kararlaştırmışlardı. Bu eylem üzerine, sansür kendiliğinden kalkmış oluyordu. Zira, Hükümetin basını denetleme olanağı kalmamıştı. Bu olaydan sonra yapılan Anayasa değişikliklerinde ülkemizde «sansür yasağı» basın hürriyetinin vazgeçilmez ögesi olmuştur.

Bu konferansta, sansür yasağının basın hürriyeti ile ilişkisini ve basın üzerindeki siyasal, ekonomik ve sosyal sınırlamalar incelenecektir.

*) Bu inceleme, İzmir Gazeteciler Cemiyetinde 24 Temmuz 1979 günü tertiplenen törende konferans olarak sunulmuştur.

Basının etki alanının son elli yıl içinde genişlemesi, bunların üzerindeki siyasi, ekonomik ve sosyal baskıların da artması sonucunu doğurmuştur. Bu baskıları kaldırmayı, hiç değilse azaltmayı hedef tutan tedbirlerin alınması, basının ve öteki kitle haberleşme araçlarının ideal bir «dördüncü kuvvet» haline gelebilmesinin en önde gelen şartını teşkil ettikçe, bu meseleler birer birer ortaya çıkmaya başlamıştır.

I — Haber Araçlarının, Basın Hürriyetini Sınırlaması

Basının etki alanının genişlemesinde, bu araçlara haber ulaştıran telekominikasyon¹ daki teknik ilerlemelerin önemli rolü olmuştur. Bunlar arasında telgraf², telefon ve radyokominikasyon³ zikredilebilir. Zamanımızda, bu haberleşme araçlarından başka «telescripteur» ve «teletype», «telephotographie» nin icadı haberlerin naklini çok kolaylaştırmıştır.

Belirtilen bu haberleşme araçlarının, kitle haberleşme araçlarına haber nakli bakımından önemi büyüktür. Türkiye’de, bugün haberleşmede⁴ büyük kapasite darlığı vardır. Haber trafiğini karşılamak gerekmektedir. Özellikle telefon şebekesi her bakımdan ihtiyacı karşılamamaktadır. Devlet Plânlama Teşkilâtı, «haberleşmenin çabuk, güvenilir ve niteli olmasını sağlayıcı tedbirleri» öngörmektedir⁵. Türkiye ile yabancı ülkeler arasında teleks servisi, henüz tam olarak kurulmuş değildir.

II — Basın Üzerindeki Siyasi Sınırlamalar

A — Genel olarak :

Basın üzerinde başta Devlet olmak üzere siyasi partiler, baskı grupları, çeşitli müesseseler ve hattâ özel kişiler dahi siyasi baskı yapmak istemektedirler. Bunun sebebi, kitle haberleşme araçları olarak Basın, Radyo, Televizyon ve Sinema gibi başlıca yayın tekniklerinin kamu oyununun gerek oluşmasında, gerekse açıklanmasında en büyük rolü oynamalarıdır.

- 1) «Telli, radyoelektrik (telsiz), optik veya diğer elektromanyetik sistemlerle yapılan her nevi işaret, sinyal, yazı, resim, ses ve)ya haberlerin nakli, yayını, alınması» dir. Bkz.: **Milletlerarası Telekominikasyon Andlaşması**, Ek: 2.
- 2) «Alıcısına teslim edilmek maksadıyla telgraf sistemiyle geçirilmek üzere yazılmış yazı’dır. Bkz.: **Milletlerarası Telekominikasyon Andlaşması**, Ek: 2.
- 3) «Sözlerin veya bazı hallerde, diğer seslerin nakli için vücuda getirilmiş telekominikasyon sistemi» dir. Bkz.: Aynı yerde. «Radyo dalgalarıyla yapılan telekomünikasyon» dur.
- 4) PTT yoluyla yapılan haberleşme, posta, telgraf ve telefon ile halka sağlanan hizmetleri kapsamaktadır. Türkiye’de çok eski devirlerdenberi «Tatar» adı verilen postacılar haberleşme vazifesini ifa etmişlerdir. Bu hususta geniş bilgi için bkz.: **Haberleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.1; Ayrıca bkz: **Derbil**, İdare Hukuku, Ankara 1959, s. 710.
- 6) Halen ülkemizde, bir uçtan diğer uca haberleşme maddesinin ulaşması 3-4 günlük bir zamana ihtiyaç göstermektedir. Bkz. Aynı kaynak .

Eskiden dar grupların çerçevesini aşamayan fikir ve haberler, günümüzde teknolojik ilerlemeler sayesinde geniş kitlelere yayılabilmek imkânına kavuşmuşlardır. Bu araçların arasında Basın, diğer kitle haberleşme araçlarından Radyo ve Televizyonun büyük bir hızla gelişmesine rağmen, demokratik toplumdaki yerini ve önemini kaybetmiş değildir. Ne var ki, eskiden beri kendisinden «dördüncü kuvvet» olarak bahsedilen Basın, artık diğer kitle haberleşme araçları ile birlikte «dördüncü kuvvet» tir. Haberleşme, propaganda, kitle eğitimi ve eğlence alanlarında Radyo, Televizyon ve Sinema filmleri, basından daha ileri gitmiş olabilirler. Fakat bunlar siyasi denetim aracı olarak Basının yerini alamadıkları gibi, onun fonksiyonunu da azaltmamışlardır.

Basın, bir yandan olayların yorumlanması ve değerlendirilmesi yolu ile kamu oyunun oluşumu ve akışı üzerinde geniş ölçüde etki gösterir. Öte yandan siyasi iktidarın kullanılmasını devamlı olarak gözetlemek, tenkit ve uyarmalarda bulunmak suretiyle idare edenler tarafından yetki sınırlarının aşılmasını ve iktidar sapmalarını önleyebilir. Basına çok defa «hürriyetlerin bekçisi» gözüyle bakılmasındaki sebebi burada aramak gerekir. Gerçekten siyasi alandaki bu etkisi dolayısıyladır ki, Basın, Devlet kudretinin sınırlanması ve hürriyetlerin korunması konusunda başlıca bir faktör sayılmak durumundadır.

Diğer kitle haberleşme araçlarının demokratik toplumdaki yeri ve önemi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha iyi anlaşılmiş ve günümüzde basınla bu araçlar arasında tam bir rekabet halini almıştır. Bunun böyle olmasında teknik ilerlemelerin payı büyüktür. Artık, kamu oyu yapıcılığı basının tekelinde değildir. Basınla birlikte diğer kitle haberleşme araçları yoluyla «iktidarda olanlar bir yandan, iktidarın karşısında olanlar diğer yandan, kamu oyunu etkilemeye çalışırlar. Böylece, siyasi hayat içindeki karşıt yönde iki akım, kitleyi daima surette baskıları ve kontrolleri altında tutmaya çalışırlar».

Ekonomik merkezileşme de, kitle haberleşme araçları üzerinde bir siyasi baskı unsuru haline gelebilmektedir. Kitle haberleşme araçlarının bir grup veya bir kısım kişilerin elinde toplanmasıyla bu kitle iletişim araçlarının yayınları üzerinde, bunların siyasi kontrolleri gerçekleşmiş olmaktadır. Baskı grupları, özellikle radyo-televizyon yayınlarından azami yararlanma eğilimi göstermektedirler. Bu yoldan kamu oyunu etkileme ve kazanma yolunu ararlar.

Görüldüğü gibi, kitle haberleşme araçları üzerindeki siyasi baskılar, başta devlet olmak üzere çok çeşitli yönlerden gelmektedir. Özellikle, basın hürriyetini fiilen engelleyen sınırlamaların başında kanunların uygulanışından ve bu arada «tevkif müsessesesinin uygulanış şekli ve tarzından doğan tazyikler» gelmektedir. Bütün bunlardan başka üzerinde

durulması gereken diğ er bir konu da «Haberalma zorlukları denilen tahditlerdir» Gerçekten, muayyen hususların Devlet sırrı sayılması ve neşrinin böylece memnu sayılması haberleşme hürriyeti bakımından sınırlama olarak kabul edilmiştir. Fakat, bundan daha önemli olarak haberleri vermek bakımından resmi makamların gazete ve gazeteciler arasında tefrikler yapmaları da bir siyasi baskıdır. Kitle haberleşme araçlarının gerek fonksiyonlarını yapabilmeleri ve gerekse aralarındaki rekabet sebebiyle doğru haber kaynaklarına sahip olmaları gerekir. *Esasen bütün mesele, «hür bir toplulukta basın (dolayısıyla diğ er haberleşme araçlarını), özel haberleşme fonksiyonlarını yerine getirebilecek birer araç haline getirmektir.»*

B — Türkiye'de :

Türkiye'de kitle haberleşme araçlarının diğ er ülkelere nazaran farklı bir şekilde siyasi baskılara zaman zaman maruz kalışlarının sebepleri üzerinde durmak gerekir.

a) Osmanlı İmparatorluğunda :

İmparatorlukta Basının siyasi baskılara maruz bulunmadığı süreler gayet kısa olmuştur.

aa) 1876 Öncesi

Kanun-u Esasi'nin neşri tarihi olan 1876'ya kadar, basın çeşitli siyasi baskılara maruz kalmıştır. Bu dönemde, «basın hürriyeti»nden bahsedilemez. Fakat, sansüre rağmen bazı gazetelerin serbestçe yayın yaptıkları olmuştur.

bb) Birinci Meşrutiyet

1876 Anayasasının 12'nci maddesinde yer alan «Matbuat kann dairesinde serbesttir» hükmüne rağmen, Abdülhamid'in bütün saltanatı boyunca (ilk yıllar hariç) neşredilen kararname ve emirnamelerle basın hürriyeti fiilen yokedilmiştir⁶.

6) «Hayal» adındaki mizah gazetesi Kanun-u Esasi'nin neşrini müteakip çıkan bir müşhasında eli kolu bağlanmış bir adam resmi yaparak altına Kanun-u Esasi'nin 12. nci maddesini teşkil eden, «Matbuat kanun dairesinde serbesttir» cümlesini koyacak kadar medeni cesaret göstermiştir. Ancak, bu uzun sürmemiş, bir kısım gazeteciler hapsedilmiş, içlerinde Şinasi, Namık Kemal ve Said Beyler'in de buldukları gazetecilerin çoğu İstanbul'dan ve basın alanından uzaklaştırılmışlardır. Ayrıca, hoş gitmeyen gazetelerde kapatılmıştır (Bu arada resmi gazete mahabiyetinde olan Takvim-i Vekayi'nin bile yayınına son verilmiştir.) Çıkmasına müsaade olunan gazetelerin de gizli bir talimat hükümleri gereğince neşriyat yapmaları için saraydan matbuat idaresine emirler verilmiştir. Bu taliata göre, gazeteler ancak Padişahın afiyette olduğuna, Mahsul vasiyetine, «Say-i Şahane de asayişin yerinde ve terakki ve inkişafın yolunda bulunduğuna» ait haberler verebilecekler, Marif Nazırı'nın müsadese olmadıkça hiçbir tefrika neşredemeyeceklerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Basın Kanunu sayılan 1864 «Matbuat Nizamnamesi» (Dersaadette ve Memaliki şahane de tabı ve neşrolunan her nevi gazete ve evrakı havadısı mülkiye ve politikayı tahbi ve neşri hakkında bu kerre tanzim olunan nizamnamedir)'nin metni için bkz: Düstur, I. Tertip, c.II, s: 220-226

cc) *İkinci Meşrutiyet*

1876 Anayasasının 12 nci maddesinin değiştirilmesi⁷ ve Abdulhamid tarafından yürürlüğe konulmayan 1877 tarihli Matbuat Kanunu Tasarısının (1325-1327) 1909'da kabul edilerek yürürlüğe girmesiyle basın üzerindeki siyasi baskılar bir nezbe önlenebilmiştir⁸. 1914 yılında Matbuat Kanununun 33'üncü maddesini değiştiren *Kanun-u Muvakkat* «vakt-ı hazar ve seferde askeri mevzular ve Devletin müdafaasına taalluk eden hususlarda sansürden geçmeden havadis neşrini» menettiğinden, bu tarihten itibaren Hükümetin, basın üzerindeki kontrolü artmıştır, 1919 yılında ilân olunan sıkıyönetim neticesinde örfi idare ilân olunan bölgelerde sansür bütün neşriyata teşmil edilmiştir.

b) Türkiye Cumhuriyeti'nde

aa) *Tek partili dönemde*

1924 Anayasasının 77 nci maddesi⁹ hükmünün 1876 Anayasasının değişik 12'nci maddesine nazaran farklı bir muhteva taşımaması sebebiyle basın, özellikle tek partili dönemde çeşitli siyasal baskılara maruz kalmıştır. Ana hatlarıyla basın üzerindeki siyasi baskılar şöyle bir seyir takip etmiştir.

4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1 inci maddesine göre hükümet, «irticaa, isyana ve memleketin nizam-ı içtimâisini ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve tahrirat ve teşrifakat ve teşebbüsât ve *necrilatı*

7) 1909 değişikliği ile 12'nci madde şu şekli almıştır: «Matbuat Kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir veçhile kablettap teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz.»

Bu değişikliğin gerekçesi, «Esbabı Mucibe Layihasında şöyle açıklanmıştır: «Matbuat kanun dairesinde kaydının mevcudiyeti hürriyeti matbuatı takyid edip etmiyeceği müzakere edilmiş ve fakat bir taraftan matbuatın hiçbir kanuna tâbi olmamasındaki mahsur, diğer taraftan, bu kaydın uğrayabileceği suitefsirat dikkate alınarak eski kanun maddesinin nihayetinde (hiçbir veçhile kablettab'ı teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz) suretinde sarahat verilerek her iki mülalâa telif kılınmıştır.» (Dönmezer, Basın Hukuku, s. 132)..

8) 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin yerine geçen bu Kanunun yürürlüğe girmesinden önce, 24 Temmuz 1908'de Kanun-u Esasi'nin yürürlüğü hakkında Hattı Hümayunun ilânı üzerine, gazetecilerin artık yazılarını sansüre göndermemeyi kararlaştırmaları sebebiyle, hükümetin basını kontrol imkânı azalmıştı. Bu tarihten itibaren kısa bir süre içinde, gazeteceilerin adedi pek çoğalmış, basının haksız hücumları sebebiyle nazırların iş görmez hale geldiklerinden şikâyet edilmeye başlanmıştır (Bkz. **Dönmezer**, Basın Hukuku, İstanbul, 1964 s. 131-132).

9) «Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmedenteftiş ve muayeneye tabi değildir. «Ayrıca, 70'nci maddesinde, neşir hürriyeti (yayın hürriyeti) teminat altında alınmıştır. Bu iki madde TBMM'de hiçbir görüşme yapılmadan kabl edilmiştir (Bkz. A. Şeref **Gözübüyük** - Zekâi **Sezgin**, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis görüşmeleri, Ankara 1957). «Bu hürriyetlerin vatandaşların sadece yazdıklarını bastırmak, dağıtmak, verdirmek satma ve sattırmak haklarından ibaret olduğu muhakkaktır» Bkz. **Derbil**, 1959, s. 537.

Reisicumhurun tastiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir». Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, Hükümetin Basın üzerindeki siyasi baskısı artmıştır.

Bu dönemde, çıkarılan 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Matbuat Kanunu¹⁰ nun yürürlükte kaldığı 19 yıl içinde birçok şikâyetler olmuştur. Bu kanun en çok tenkide uğrayan tarafı 50'nci maddesiydi: «Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmuanın yayınına devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik edilir.

Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri, tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramazlar»

Bir gazetenin yayın hayatına devamını memleketin genel siyaseti gibi bir düşünceye tabi tutarak icra kuvvetinin eline vermiş olan böyle bir hükmün mevcudiyeti ile basın hürriyetinin hiçbir suretle telif edilmeyeceği açıktır¹¹.

1938'de çıkarılan bir kanun¹² la mevkutelerin sahipleriyle «ücretle, devamlı ve muntazam surette çalışarak bu işi kendine meslek edinen»lerden (Türk Basın Birliği) adıyla bir birlik kuruluş, bu korparosyonla gazetecilik mesleğinde disiplin sağlanmak istenmiştir. Basın Birliği'nin, o devrin faşist İtalyası¹³ ile nasyonel sosyalist (nazi) Almanyası'ndaki¹⁴

¹⁰) Bkz. Resmî Gazete 8.8.1931 - 1867; Düstur, 3. Tertip, c.12, s. 1069.

¹¹) Matbuat Kanununun 50'nci maddesinin «keyfi» bir şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi sahiplerinden Nadir Nadi, hatıralarında gazetesinin kapatılması ile ilgili olarak (tekzip edilmemiştir) şu bilgiyi vermiştir: «İsmet İnönü'nün, 10 Ağustosta Yozgat'a gideceğini gazeteler haber vermişti. O sabah ilgilileri çağırması: -Bu adamlar benimle uğraşmak istiyorlar. Kapatın şu gazeteyi demiş.

Basın Yayın Müdürlüğü kapama emri o gün, telefonla matbaaya bildirdi (Nadir Nadi, Tefrika No. 35)»

¹²) 28.6.1938 tarihli ve 3511 sayılı Basın Birliği Kanunu için bkz. R.G: 14.7.1938-3959. Birliğin Kanuni azasını teşkil eden kimseler, birlik dışında gazetecilik mesleğini icra edemezler (35/1 sayılı kanun m. 2/1)

«Birliğe yazılmak için vaki müracaatların reddine dair muntaka idare heyetlerince verilen karar üzerine merkez idare heyetince verilecek kararlara karşı alakadarlar Dahiliye Vekâletinde itiraz edebilirler. Dahiliye Vekâletince, itiraz üzerine verilecek kararlar katidir. (3511 Sayılı Kanun m. 2/3)» Aynı Kanununun 1. nci maddesi ile ilk defa olarak «Sarı Basın Kartı» ihdas edilmiştir. Basın Kartlarının Birlik mensuplarına merkez idare heyetinin talebi ile Dahiliye Vekâletince (Şimdiki İçişleri Bakanlığı) verilmesi öngörülmüştür.

¹³) 31.9.1925 tarihli Kanun için bkz: **Daneste**, c.2, s. 281-283

¹⁴) Gazetecilik mesleğine ait 4.10.193: tarihli kanun için bkz.: **Dareste**, c. 1, s. 117-126.

benzeri kuruluşlardan örnek alınarak kurulduğu muhakkaktır¹⁵. Bu kanun, kısa bir süre içinde etkisini göstermiş, tek partiye dayanan iktidar, basını kontrol altına almıştır¹⁶.

cc. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren, iktisadi buhran sebebiyle Resmi Gazete ve Kızılay Gazetesi dışında bütün günlük gazetelerin sahife adetleri tahdit edilmiştir¹⁷.

bb) *Çok partili dönemde*

Çok partili dönemin başladığı 1945/46 yıllarından itibaren yapılan acı tenkitler dolayısıyla Matbuat Kanununun 50 nci maddesinde yapılan bir değişiklikle¹⁸, gazetelerin kapatılması imkânı meslek ve sanatın tatili icrası cezası şeklinde kalbetmiştir¹⁹. Ayrıca, Basının kontrol altında bulundurulmasını sağlayan Basın Birliği Kanunu kaldırılmıştır.

1931 tarihli Matbuat Kanununun yerine geçen 15.7.1950 tarih ve 5680 sayılı Basın Kanunu²⁰ Basın Hürriyetini daraltıcı değil, basın üzerindeki siyasi baskıları tamamen kaldırmak maksadını güden ve basının hürriyet nizamı içinde vazife görmesini sağlayacak hükümler ihtiva et-

¹⁵) Bu kanundan sonra tek parti iktidarı, basını kontrol altına almıştır. Matbuat Genel Direktörlüğünün «**Dünya Matbuatına Bir Bakış**» başlıklı kitabında, «fırkra matbuatı»nın müsbet tenkitte bulunacağı, parti disiplinine sadık olarak Kemalizmin telkin ve propaganda aracı olduğuna işaret edilmiştir. «Serbest matbuat» ise, inkılâbın umumî cephesinden ayrılmamak ve menfi tenkit hastalığına düşmemek şartıyla kamu oyunun küçük bir parçası olduğu belirtilmiştir (Bkz: **Dünya Matbuatına Bir Bakış**, s. 51, Ayrıca bkz: **Birinci Basın Kongresi**, s. 21-22) Gazeteci Enis Tahsin Tıl, Basın Birliğinin kurulmasına daha 25 Mayıs 1935 te karar verildiğini, bu maksatla hazırlanan kanunla Basın Birliğinin totaliter ülkelerden alınan örneklere göre kurulduğunu belirtmiştir. (Bkz: **Türkiye Gazeteciler Konferansı**, s. 144).

¹⁶) Gazeteci Nadir Nadi, tek partili döneme ait şu bilgiyi vermektedir: «1939 yazında basınının durumu şöyle özetlenebilir: Milli Şefe ve CHP'ye dil uzatmak yasaktır. Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkit edilemezdi. Bu itibarla gazeteler, daha ziyade dünya politikası üzerinde durmağa önem veriyorlardı... Gazetelerimiz genel tutumlarını hükümet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler (Nadir Nadi, Perde Aralığından, Tefrika No: 6).

¹⁷) 2.12.1940 tarihli ve 2/14790 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan «Gazete Sahifelerinin Tahdidi Hakkında Koorndinasyon Heyeti Kararı» (Bkz: R.G: 7.12.1940-4680)'nın 1'nci maddesine göre, günlük gazetelerin sahife adetleri büyük ebatlı gazeteler için 4 sahife olarak tahdit edilmiştir. Karara göre, Ulus Gazetesi, resmi tebligat ve ilânların çok yer işgal ettiği günler 8 sahife çıkabilir, m.2 (Ulus Gazetesi, tek partinin organı idi).

¹⁸) 13.6.1946 tarihli ve 4935 sayılı «Matbuat Kanununun 50. nci maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun» için bkz. **Düstur**, 3. Tertip, c. 27, s. 1322.

¹⁹) **Dönmeçer**, Basın Hukuku, s. 135; Ayrıca bkz: **Dönmezer**, Matbuat Suçları, s. 11 v.d.

²⁰) Bkz: 24.7.1950-7564.

miştir. Bu kanun, ilk şekli ile «mukayeseli hukuk bakımından dünyanın en hürriyetperver ve demokrat kanunlarından biri olmaktadır». Ancak 5680 sayılı Kanunu çıkarmış olan siyasi iktidar, üç sene gibi kısa bir müddet sonra, bir yandan Basın Kanununda yapılan değişikliklerle, bir yandan da neşir yoluyla işlenen suçlara ait özel bir kanun çıkarılmak ve son derece müphem suçlar karşılığında çok ağır cezalar ihdas etmek suretiyle başını baskı altında tutmak istemiştir. Bu kanunların teminatsız hakimler vasıtasıyla uygulanması ayrı bir ızdırap mevzuu teşkil etmiş ve basın mevzuatının antidemokratik oluşundan doğan mahzurlar uygulamadaki bariz adaletsizlikler ve eşitsizliklerle bir kat daha artmıştır. Kanunun ruhuna aykırı olarak verilen neşir yasağı kararları fiili bir sansür halini almıştır. Hükümetin kontrolü altında bulunan resmi ilân, kâğıt ve döviz ihtiyaçlarının dağıtımındaki adaletsizlikler durumu büsbütün ağırlaştırmıştır²¹.

cc) 27 Mayıs 1960 Devriminden sonrası

27 Mayıs 1960 Devriminden sonra kurulan yeni kabine üç gün içinde yaptığı ilk toplantısında «İspat hakkını lağveden veya zimmî kayıt altına koyan kanunlar gibi esas hak ve hürriyetleri tahdit eden kanun ve hükümlerin lağvına» karar vermiştir²². Bu karar üzerine sırasıyla 29.11.1960 tarih ve 143 sayılı «Basın Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun²³» ve 2.1.1961 tarih ve 195 sayılı «Basın-İlân Kurumu teşkiline dair Kanun²⁴» ve 4.1.1960 tarin ve 212 sayılı «Basın Mesleğinde

²¹) 1957 Genel seçiminden hemen sonra 18.1.1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanununa dayanılarak çıkarılan Kararname ve bunlara bağlı sirküler ve tebliğlerle gazete ve dergi kâğıtlarının ithali; ilân ve reklâmları ile gazetelerin sahife eb'adı tahdit edilmiştir. Görüldüğü gibi, 1924 Anayasasının yürürlükte bulunduğu süre içinde ilk 7 yıl (1931'e kadar) yeni bir Basın Kanunu çıkarılmasına dahi lüzum görülmiyerek basın hürriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan kalma 1909 tarihli Muvakkat Kanunla düzenlenmişti. Bu ihtiyaç, 1931 yılına tekaddüm eden iç isyanlardan sonra duyulmuş ve bir Basın Kanunu çıkarılmıştır. 1931 Matbuat Kanunu ile de Basın üzerindeki siyasi baskıları önlemek mümkün olmamış, daha sonra 1938 tarihli Basın Birliği Kanunu ve 1940 tarihli Milli Korunma Kanununa dayanılarak çıkarılan Kararnamelerle Hükümetin gazete ve dergileri istediği gibi kontrol edebilmesi sağlanmıştır.

²²) Karar sayısı 5/1 (c) bendi, RG: 31.5.1960-10516. 27 Mayıs Devriminden 15 gün sonra Milli Birlik Komitesinin kabul ve ilân ettiği «1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerin değiştirilmesi hakkında» (geçici) Kanunun (Bkz: RG: 14.6.1960-10525) 23'ncü maddesiyle 1924 Anayasasının basın hürriyeti ni düzenleyen 77. maddesi yürürlükte bırakılmıştır.

²³) RG: 5.12.1960-10672

²⁴) RG: 9.1.1961-10703. Belirtmeliyiz ki, Milli Birlik Komitesi tarafından 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu da kaldırılmıştır (Bkz: RG: 16.9.1960-10605) Basınla ilgili ayrıca şu kanunlar da çıkarılmıştır: 1.7.1960 tarih ve 7 sayılı «Anadolu Ajansı Anonim Şirketinin 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun 272'nci maddesinden istisna edilmesine dair geçici Kanun (RG:

çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetleri düzenleyen 5953 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair Kanun²⁵» başlıklarını taşıyan üç önemli kanun çıkarılmıştır.

Bu kanunlardan 143 sayılı Kanun, 5680 sayılı Basın Kanununda yapılmış olan değişikliklerin önemli bir kısmını kaldırmıştır. Ayrıca, Basın Kanununun değişikliğe uğramamış bazı hükümleri de düzeltilmiştir.

195 Sayılı Kanunla «İlân ve reklâmlar» yoluyla siyasi iktidarın siyasi baskı yapması önlenmek istenmiştir²⁶.

212 Sayılı Kanun, basın mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi konusunda yeni hükümler getirilmiştir²⁷.

9.7.1961 tarihinde kabul olunan Anayasa²⁸, Basını her çeşit baskılara ve kanun koyucuya karşı koruyan hükümler öngörmüştür.

1961 Anayasasının, basını her çeşit baskılara karşı koruyan hükümler getirmiş bulunmasına rağmen bunu fiilen sağlamak çok güçtür. Özellikle siyasi baskılara karşı alınan hukuki tedbirler çoğu kere bunu önleyememektedir. Örneğin Basının (dolayısıyla diğer kitle haberleşme araçlarının) Siyasi iktidarı denetleyebilmesi için, haberleri toplamak yönünden de baskıya maruz bulunmaması gerekir. Ayrıca basının fonksiyonlarını yapabilmesi için de doğru haber kaynaklarına sahip olması şarttır.

Yalan veya yanlış haber ve yazıların basında yer almasının çeşitli sebepleri vardır. Bu türlü yayınların siyasi ve mali sebeplerinin²⁹ yanında

²⁵) 6.7.1960-10644); 17.8.1960 tarihli ve 57 sayılı «Anadolu Ajansının malları ve personeli Hakkında geçici Kanun (Bkz: RG. 19/8/1960-10582); 4/7/1960 tarih ve 9 sayılı «5680 Sayılı Basın Kanununa, bir madde eklenmesi hakkında geçici kanun» (RG: 6.7.1960-10544) (Bu üç kanundaki «geçici» tabiri daha sonra çıkarılan 55 sayılı Kanunun 4'ncü maddesi ile kaldırılmıştır) 9 Sayılı Kanun, «Türk Ceza Kanununun 140, 142, 163 ve 426'ncü maddeleriyle 6187 sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin korunması hakkındaki kanunun 1 nci maddesinde gösterilen suçlarla ilgili görülen her türlü neşriyatın «Gazete, dergi ve ajans bültenleri gibi mevkuteler hariç» yetkili kaza mercilerince karar verilmeye kadar dağıtılmalarını men'e ve dağıtılanların toplatılmasına İçişleri Bakanlağını yetkili kılmaktadır (m.1).

²⁶) 2.1.1961 tarihli ve 195 sayılı Basın-İlân Kurumunun teşkiline dair Kanun (Bkz: RG: 9.1.1961-10702).

²⁷) 4. 1. 1961 tarihli ve 212 sayılı Kanun için bkz: RG: 10. 1. 1961-10703.

²⁸) Bkz: RG: 20.7.1961-10859; Düstur, 4. Tertip, c.1, s. 2930.

²⁹) Yalan haberlerin sebepleri hakkında bkz: **Dğnmezer**, Matbuat Suçları, s. 65. 23.6.1958 tarih ve 7129 sayılı Bakanlar Kanununun 76 ncı maddesinde asılsız neşriyat ve haber yayma» ay ıca tanzim edilmiştir .

bunlardan daha önemli olarak gazetelerin iç bünyeleri³⁰, «istihbarat kadrolarının yetersizliği» gibi sebepler de rol oynamaktadır³¹.

Türkiye'de bugün büyük tiraj yapan gazetelerin «haber yazıları» na gittikçe daha fazla yer vermele, son yıllarda gerçeğe aykırı haberlerin de artması sonucunu doğurmuştur. Gerçeğe aykırı haberlerin çoğunlukla «siyasi» nitelikte bulunuşu, zaman zaman iktidarda bulunan siyasi parti ile basın arasındaki ilişkilere etki yaparak basın kanunlarındaki, «kısıcı» değişikliklere neden olmuştur. Oysaki, gazeteleride yer alan siyasi haber ve yazıların ancak bir kısmı gerçekleri tahrif kastını taşır.

Türkiye'de, resmi beyanlara rağmen, bir kısım devlet daireleri ile basın arasındaki haber trafiği iyi işlememektedir³². Bu konuda gerek Anayasa'da³³, gerekse 14.7.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda hükümler³⁴ bulunduğu halde, uygulamada çeşitli «haber alma zorlukları» ndan yakınılmaktadır³⁵.

³⁰) «En modern vasıtalarla çıkmakta olan gazetelerimizin iç âlemleri ve orada cereyan eden hadiseler gerçekten... bir konsültasyona ihtiyaç hissettirecek derecede ciddidir» (**nelek**, Cumhuriyet Gazetesi, 15.8.1964, s. 3).

³¹) Gerçeğe aykırı yazıların büyük bir kısmı, bunları kaleme alan veya tashih edenlerin «itina» göstermemesinin bir sonucudur. «Basının beyanları (fikir ve görüşleri) hakikate sadık olaak göstermesi hususuna itina» etmesi gerekir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 25.11.1964 tarih E.4/1021 ve 677 sayılı kararında «Gazetecinin bir haberi yayınlamazdan önce, kendisinden beklenen özenmeyi gösterip, haberin ne ölçüde doğru olduğuna araştırması, haberin yayınlanmasında ilgililere zarar getirebilecek yazılardan titizlikle kaçınması, mesleğin sosyal önemi ve gazetelerin haberlerinin kamu hayatında yaratacağı derin tepkiler dolayısıyla ödevlerindedir.» denildikten sonra Medeni Kanun'un 2.'nci maddesindeki afamki iyi niyet hakkında uygulanacağı gösterilmektedir. Aynı kararda, düzeltme ve cevap hakkının kullanılmış olmasının «zararın daha çok genişlememesi» sonucunu doğurabileceği ifade edilmiştir. (Bkz: Adalet Dergisi, İçtihatlar-Yargıtay Hukuk Kararları, Yıl: 56, 1965, Sayı: 7-8, s. 959-965).

³²) Devlet Daireleri ile kitle haberleşme araçları arasındaki haber trafiğinin dış ülkelerde olduğu gibi düzenlenmesi bir zorunluluk halinde kendisini göstermektedir. Almanya'da Basın ve diğer haberleşme araçlarına tanınan kolaylıklar hakkında bkz: **Eschenburg**, s. 747-748 Türkiye'de de gazetecilerin görevlerini yaparken kolaylık görmesi için basın kartları düzenlenmiştir. Basın kartları Yönetmeliği'ne göre, gazeteciler görevlerini yaparlarken bazı kolaylıklara sahiptirler. Ancak, bu kolaylıkların büyük bir kısmı iktisadi devlet Teşekküllerinin elinde belenen nak il araçlarında indirimli seyahat etmek, stadyumlara parasız girmek ve bunun gibi hususlardır. Sarı Basın Kartlarının bu günkü uygulamasının bazı sakıncaları üzerine durulmaktadır. **pelek**, «Sarı Basın Kartı alma arzusundun, yerel idareler üzerinde baskı kurma hevesinden» geldiğini, yerel ve kalitesiz basının çoğalmasında önemli rolü bulunduğuna işaret etmiştir (**pelek**, Basın semineri, Basın Bülteni, 11.1.1966).

³³) Anayasamız m. 22/2, «Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır». Anayasa m. 23/2, «Kanun (çıkarılması öngörülen Kanun), haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayınlanmasını engelleyici ve zorlayıcı siyasi, iktisadi ve teknik kayıtlar koyamaz»

³⁴) «Kamu görevleri hakkında basına, haber ajanslarına veya radyo ve televizyon krumlarına bilgi veya demeç, bakanın yetkili kılacağı görevli, illerde valiler veya yetkili kılacağı görevli

Basının başlıca haber kaynağı olan Haber Ajanslarının da gelişmemiş olması devlet dairelerine ait haberlerin sağlanmasında güçlükler doğurmaktadır.

SONUÇ

Son 20 yıl içerisinde basın üzerindeki zorunlu olmayan her çeşit sınırlamalar ve özellikle siyasi iktidarın uygulayabileceği baskıları ortadan kaldırmak amacıyla güden kanun değişikliklerine³⁷ ve 1961 Anayasası'nın Basın Özgürlüğü'nü ana hatlarıyla düzenleyen hükümlerine karşın (12 Eylül 1980 öncesi dönemde) Basının siyasi baskılara maruz kaldığı yolunda bazı yakınmalara rastlanmaktadır. Derhal belitmeliyiz ki; bu yakınmalar dışında basın alanında, siyasi iktidarın gazete ve dergilere baskı yapmak yoluyla kamu oyunu etkilemesi eğilimi gözlenmemiştir.

Basın özgürlüğünün gerçekleşmesi için Anayasa'da, bazı hususlar kanun koyucuya bırakılmamıştır. Bunların başında «sansür yasağı» gelmektedir.

Basının özgür olduğu açıklandıktan sonra sansür edilmeyeceğinin belirtilmesi (Anayasa, Md.22/1) bir tekrar olmakla birlikte, gerekli bir tekrardır. Türk basınının bir asırdan fazla bir süre, sansür yoluyla sık sık siyasi baskılarla karşılaştığı göz önünde bulundurularak bu hüküm konulmuştur.

Kısacası, günümüzde basın alanında «Sansür Yasağı» özgürlüğün «onsuz olmaz» (sine qua non) koşuludur. İşte bunun içindir ki, 71 yıl önce yaşanan ve birlikte anımsadığımız gazetecilik olayının anlamı büyüktür.

tarafından verilebilir», «Askeri hizmet ile ilgili bilgilerin verilmesi özel kanunların hükümlerine tabidir» (m. 15) 657 sayılı Kanun hakkında bkz.: RG. 23.7.1965-12056. 18.3.1926 tarihli ve 726 sayılı sayılı memurlar kanununun 9.'ncü maddesinde hangi memurların beyanatta bulunabilecekleri belirtilmişse de bu hüküm işleyememiştir. «657 Sayılı Kanunun 5'nci maddesine ait gerekçede şöyle denilmektedir: Kamu görevlerinin yürütülmesiyle ilgili olarak basın organlarıyla radyo ve televizyon kurumlarına bilgi ve demeç vermeye kimlerin yetkili olduğunu belirtmek ve idarenin halkla ve kamu oyuyla ilişkilerinde insicamlı bir düzen sağlamak amacıyla bu madde konulmuştur. Bakanlar başında buldukları Bakanlık içinde, merkezde ve taşrada, kendilerinin başka kimlerin bu şekilde demeç, ve bilgi vereceğinin kararlaştırabileceği gibi illerde de valiler, kendi illerinde çalışan Devlet memurlarına aynı şekilde yetki devredebilecekler, ya da bilgi ve demeci doğrudan doğruya kendileri verebileceklerdir.»

Maddenin ikinci fıkrası, sivil kişi niteliğinde olan Devlet memurlarının askeri hizmetlerle ilgili olarak bilgi ve demeç vermelerinin özel kanun hükümlerine tabi tutmaktadır. (Bkz: **Devlet Memurları Kanunu Tasarısı ve Gerekçesi**, TC. Başbakanlık Devlet Personel Dairesi Başkanlığı **Ankara**, 1964, s. 14.-15).

35) «Bugün basın bürosu bulunan Bakanlıklarda görevlendirilenlerin çoğunluğu gazetenin, gazeteciliğin farkında bile olmayan memurlardır. Bizde sözcü sistemi, Dışişlerindeki hariç birtürlü tutunamamıştır. Zira, idare edenler, kamu oyunun basın kanalıyla aydınlatılması gerektiğine inanmamışlardır. Basında doğru haber çıkmasını sağlamak için gazete ile hükümet temsilcileri arasındaki sohbetleri sokaktan alıp toplantı odasına getirmek gerekir. Özellikle Başbakanların basın toplantısı geleneği kuramadıklarından yakınılmaktadır. Basında çıkan bu yakınmalara karşılık Devlet mekanizmasından sızan haberlerden haksız yere yakınılmaktadır.» Bunun ıslahı gerekir. Yetkili bulunmayan memurların dışında kimse haber vermemelidir. (Cumhuriyet, 16.1.1960-14895, s. 7, sütun 7-8)». Gerçekten yabancı ülkelerde ve Türkiye’de 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 15. maddesinde açıklandığı üzere bir gazetecinin her memurdan haber toplama hakkı yoktur. Gazetecilere haber verebilecek olan memurlar birçok ülkelerde kanullarla belirlenmiştir. (Eschenburg, s. 403). Bunun en önemli nedeni «Devletin çıkarları için gizli kalması gereken bilginin» sızmasını önlemektir. Ashuda TCK’nun 132. ve 137. maddeleri bu amaçla konulmuştur. Bu iki maddenin 1966 yılı içinde ilginç iki uygulaması olmuştur.: Hürriyet gazetesinde, ABD Başkanı, zamanın başbakanına (İsmet İnönü’ye) gönderdiği mektubu elde ederek bir yazı ile gazetede yayınlanmasını sağlayan muhabir hakkında TCK’nun 132. maddesinde yazı işleri müdürü hakkında ise TCK’nun 137. maddesine göre takibat açılmıştır. Aynı şekilde, Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri mensupları hakkında da işlem yapılmıştır. Mektubun gazetelere intikalinden sonra, devletin çıkarlarını takdir etmek durumunda olan devlet başkanı ile hükümet sözcüsü ve diğer ile hükümet sözcüsü ve diğer «Yetkili makamlar» ubu mektubun açılanması görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. (Bu hususta Bkz: MMTD. Dönem 2, toplantı: 1, c.2 14.1.1966 günkü 35. birleşim, s. 382-397; 397-409, 410; ayrıca bkz: Cumhuriyet, 16.1.1966-14895, S.1, sütun 4; Hürriyet 23.1.1966 s.1, sü. 3; Milliyet 14.1.1966 S.7; Milliyet, 15.1.1966⁴8518 s.1) Bu açıklamalardan sonra ABD Başkanının gönderdiği mektubun TCK’nun 132. maddesinde yazılı «Devletin menfaatleri namına gizli kalması lâzım gelen malumattan» sayılmayacağı açıktır. Nitekim Milliyet gazetesi bu gerekçe ile mektupları yayınlamıştır. (bkz: İpekçi, Açıklanan Vesikalar, sü: 1-2). Buna benzer bir olayda Kara Kuvvetleri Komutanının Milli Savunma Bakanına yazdığı resmi yazı sebebiyle ortaya çıkmıştır (Bkz: MMTD, Dönem: 2, Toplantı: 1. c.2, 2.2.1966 günkü 40. birleşim, s. 515, 516-536). Dikkate değen bir diğer husus da bu iki mektubun basına hangi yoldan intikal ettiğinin bugüne kadar anlaşılamamış olmasıdır.

36) Ajansların gazetelere göre haber alma kolaylıklarına sahip bulunmalarının çeşitli nedenleri vardır (Bu hususta geniş bilgi için Bkz: Soysal, İsmail, Milletlerarası Haberleşme, s. 11, 14). Anadolu Ajansı, devletin yarı resm haber ajansı olarak kabul edildiği ve devletten yardım aldığı halde Any. M. 121/3’e göre yeniden düzenlenmiş değildir.

37) Bu değişikliklerin başında haberleri toplama hakkını çok kuvvetlendiren TCK’nun 481. Maddesi söylenebilir (29.11.1960 tarihli ve 144 sayılı kanun için Bkz. RG. 5/12/1960-10672). Ayrıca, 1961 anayasasının 34. maddesi ile ispat hakkı bir anayasa müessesesi haline getirilmiştir (bkz: Dönmezer Tebliğ, s. 20).